

ODD EIKEN:

Kapitalismens etik

Med utgångspunkt i Max Webers "Kapitalismens uppkomst" och George Gilders "Den goda kapitalisten" analyserar Odd Eiken de etiska och moraliska värdesystem som ligger bakom kapitalismen.

Många beslut har under senare år undergrävt marknads ekonomin i Sverige genom att skada dess institutioner — äganderätten, näringsfriheten och avtalsfriheten. Men än fler beslut skadar marknadsekonomin genom att urholka de ideal och den moral som är den fria ekonomins.

Den som läst nationalekonomi på en av våra läroanstalter får en snäv bild av kapitalismen. Det börjar med Fredag och Robinson Cruse, som odlar apelsiner och citroner och först efter stor ansträngning begriper att avkastningen blir större om de specialiserar sig och byter varor. Sen fortsätter det med torg-handlare, som höjer och sänker priserna och tycks vara hopplöst oförmögna att lära av erfarenheten och tänka framåt. Efter detta fortsätter undervisningen till högre höjder, men bilden av kapitalismen förblir densamma; ett spel med spelare som är enfaldiga men envisa i sin jakt på nyttomaximering.

Föreställningen om kapitalismen som ett spel är präglad såväl av kapitalismens motståndare som dess anhängare. I Adam Smiths beskrivning av marknadens osynliga hand, som ställde utfallet till det bästa, blev kapitalisten och dennes karaktärsegenskaper ointressanta. Detsamma kan sägas om Marx' teorier, där endast det materiella tillmättes betydelse, och kapitalismen skulle gräva sin egen grav oavsett vem som håller i spadarna.

Men det finns också en annan skola. De som hävdar att kapitalisten är lika intressant som kapitalismen, och att bakom spelet finns etiska och moraliska värderingar utan vilka spelet aldrig kan spelas.

Intresset för dessa idéer går mot en ny vår. Som ett tidens tecken har de svenska boklådorna nyligen begåvats med inlägg från två författare i ämnet. Det är ett urval av texter av Max Weber (Kapitalismens uppkomst, Ratio 1986) med ett utmärkt välskrivet förord av Hans Zetterberg, och en översättning av George Gilders — författaren till Wealth and Poverty — senaste bok (Den goda kapitalisten, Svenska Dag-

Odd Eiken är civilekonom.

bladets förlag 1985). Att författarna representerar skilda tider, nationaliteter, och traditioner gör inte jämförelsen mindre spännande. Ty de intresserar sig båda för frågan; vad är det för moraliska och etiska värdesystem som ligger bakom kapitalismen? Det tyska uttrycket "der Geist des Kapitalismus", ur titeln på ett av Webers verk, kunde varit rubrik för såväl Webers som Gilders budskap.

Kapitalismens förutsättningar

Weber har haft ett stort inflytande på den moderna samhällsvetenskapen. Hans spiritualistiska historieuppfattning har ofta satts i motsatsställning till Marx' materialistiska. Typiskt för detta är hans sätt att datera kapitalismens födelse. Kapitalismen föddes inte med handeln, fabriken eller arbetsfördelningen, allt detta har också funnits i andra system. I stället fäster Weber vikt vid uppkomsten av den moderna rättsstaten med skriven författning, yrkesbyråkrati och medborgarrätt. En stark stat, som skipar rätt och ordning, värnar nationens säkerhet, bilägger konflikter mellan privata intressen, och en stat där såväl rättsväsende som byråkrati bygger på opartiskhet, konsekvens, och förutsebarhet, tillhör kapitalismens strukturella förutsättningar.

Men strukturella förutsättningar är inte tillräckligt. Kapitalismens födelse sammanfaller enligt Weber med den ekonomiska dubbelmoralens försvinnande. I alla andra tider och system har det funnits en ekonomisk dubbelmoral, med en etik inom klanen, stammen, gillet eller släkten, som inte medger några friheter i fråga om det ekonomiska beteendet, och en annan för handeln med yttervärlden. "Ingenting

kan vara så strängt bundet som kastekonomin i Indien, men heller ingenting så skrupelfritt som den indiske utrikeshandlaren", konstaterar han. När skrankorna mellan inre och yttre moral revs, kunde handel och näringsverksamhet börja byggas på ömsesidigt förtroende och ansvar till gemensam nytta. Detta är kapitalismens viktigaste moraliska förutsättning, enligt Weber.

Det är så han kommer in på sina så omtvistade teorier om sambandet mellan religion och kapitalismens etik. Weber menar att protestantismen blev en grogrund för

En stark stat som skipar rätt och ordning och värnar nationens säkerhet tillhör kapitalismens strukturella förutsättningar.

kapitalismen, därför att den är världstillvänd. Den intresserar sig för vardagstillvaron, och säger att det är handlingarna och livsföringen i vardagen som är vägen till frälsning, inte den utomvärldsliga kontemplationen.

Kapitalismen kräver således både strukturella och moraliska förutsättningar. I Indien fanns de strukturella – ett juridiskt system, rationell vetenskap, hantverk och arbetsfördelning. Men de moraliska saknades. I Kina fanns de moraliska – feodalismen och skräväsande lyste med sin frånvaro, den ekonomiska dubbelmoralen var övervunnen, och religionen var världstillvänd. Men här saknades de moraliska. Bara i västerlandet fanns kombinationen, och framför allt i de regioner som präglades av protestantism. Calvinisternas Nederländerna, hugenotternas Frankrike, metodisternas England, pietisternas Tysk-

land, lutheranernas Skandinavien och — inte minst — bland de protestantiska sekterna i USA.

Förstå kapitalisterna

Weber söker bevisa sina teser med en mångfald exempel från historien, och världens olika religioner och kulturer. Med

Gilder vänder sig mot politiker, intellektuella och byråkrater som drömmer om en kapitalism utan kapitalister.

Gilder förskjuts perspektivet från Cartwrights mekaniska vävstol och Indiens basarer till efterkrigstidens ekonomiska under och framgångsrika entreprenörer. Gilder tar med sina läsare till småbrukaren som blev storleverantör av potatis till McDonalds pommes fritesgrytor, företagarna i Miamis Lilla Havanna, Silicon Valleys hjältar, och det Japanska undrets ingenjörer. Hans syfte är att visa att bakom utbuds- och efterfrågekurvorna, marginalintäktskalkylerna och mikroekonomins spelteorier döljer sig människor av kött och blod. Och Gilder söker svaret på frågan; varför blev just dessa kvinnor och män så framgångsrika, och vad gjorde att deras ansträngningar skapade stort materiellt välstånd.

Gilders tes är att det inte går att förstå kapitalismen utan att förstå kapitalisterna. Ty existensen av marknadsekonomi räcker inte som förklaring till ekonomiska under och framgångsrika entreprenörer. Den gemensamma nämnaren för alla dessa exempel är existensen av ett gynnsamt

klimat för entreprenörer. Det är när kreativa människor kan pröva sina vingar, ta risker och förverkliga idéer, utan att fjättas i byråkrati och regleringar, och bli rejält rika på kuppen, som ett sådant klimat uppstår. Inte minst det sista fäster Gilder stor vikt vid. Förmögna företagare är en viktigare drivkraft för utveckling än förmögna företag.

Med en nästan schumpetersk pessimism vänder sig Gilder mot politiker, intellektuella och byråkrater som drömmer om en kapitalism utan kapitalister. Den drömmen håller — framför allt i Västeuropas socialdemokratiska regioner — på att leda till ett smygande mord på företagaren och företagaran, menar Gilder:

”Man sänker skattesatser och räntekostnader för stora aktiebolag och några få andra favoriserade institutioner samtidigt som man i ökande grad välter över bördan på individer och familjer. Genom att minska aktiebolagsbeskattningen, ge bidrag till aktiebolagslån, stödja ett vittomfattande spektrum av favoriserade låntagare, institutionalisera personligt sparande och diskret låta skatterna på personliga inkomster stiga kan regeringar smärtfritt utsläcka företagens disponerbara rikedomar. De kan genomdriva djärva och omfattande program — fulla av stimulans för ’kapitalbildning’ och ’skapande av arbetstillfällen’, myllrande av åtgärder som favoriserar affärsvärlden och av en retorik för att inspirera republikanerna — som snabbt och smygande förkväver landets företaganda.”

Det krävs inte så stor fantasi för att överföra den beskrivningen på Sverige — Harpsundöverläggningarnas, fondernas och de höga skatternas förlovade land.

Den farliga ingenjördrömmen

Gärningsmannen i mordet på företagandan finns såväl bland marknadsekonomins vänner som fiender enligt Gilder. Den är en ohelig allians mellan olika åsikter som har en sak gemensam. De ser ekonomin som ett spel, eller snarare som en stor maskin, där vissa funktioner och instrument leder till vissa utfall. Och i denna ingenjördröm blir ekonomerna konstruktörer, politikerna driftschefer och myndigheterna maskinister. Företagen och företagarna blir små kuggar i maskineriet.

Ingenjördrömmen är falsk och farlig. En ekonomi styrs av dess företagens viljor, kreativitet och uthållighet. "Allt som behövs är att dessa företagare av religion och kultur, lagstiftning och politik, uppmantras att utföra sina uppgifter väl", konstaterar Gilder. Och hans kritik mot handelshögskolorna och den ekonomiska vetenskapen är hård:

"Genom en tonvikt på spelteori, förhandlingsstrategi, redovisning, investeringsavkastning och marknadsanalys presenterar de flesta sådana skolor företag som en uppsättning statistik snarare än som producenter av varor och tjänster eller företag som utvecklade och introducerar en ny produkt. Handelshögskolornas värld, liksom ekonomernas värld, utgår inte ifrån vad som mest behöver förklaras: existensen av produkter och marknader där det tidigare bara fanns fattigdom och stagnation. Genom att koncentrera sig på förhandlingars och varuutbytens strategier (kapitalismens mest likgiltiga och minst kännetecknande drag) förblir affärsanalytiker och handelshögskolor omedvetna om systemets moraliska centrum, det arbetsamma, uppoffrande och riskfyllda skapandet av nya värden, och understryker amoraliska mekanismer som är mer framträdande i statistiska och

socialistiska system än i en växande kapitalistisk ekonomi."

Marknadsekonomi

Steget från Kejsar Wilhelms Tyskland till Ronald Reagans USA kan tyckas vara långt. Men såväl Weber som Gilder berör en lika viktig som försummad insikt; Marknadsekonomi är ett system som skapats i människors hjärtan. Det är inga teo-

Företeelser som nomenklatura, apartheid och mutekonomi kan i längden knappast förenas med en vital marknadsekonomi.

retiker eller ideologer som skapat marknadsekonomi, de har bara sökt beskriva den. Marknadsekonomi har aldrig genomförts med ett riksdagsbeslut, den har formats av religion, kultur och mänskliga värderingar.

I skolans samhällskunskapsböcker brukar planhushållning och marknadsekonomi jämföras med sina respektive särdrag, ungefär som en konsumenttidning jämför diskmaskiner. Men den typen av jämförelser bortser från en fundamental skillnad. För medan planhushållningen är ett system som kan genomföras med administrativa och politiska beslut, så är marknadsekonomi en ordning som förutsätter vissa etiska och moraliska värderingar, och som genom sin existens förstärker dessa. Dessa är moralvärden som:

1. *Personligt ansvar.* Att ha rätt och skyldighet att ta ansvar för sina handlingar, att bära ansvaret för konsekvenserna vare sig dessa är goda eller onda, är själva essensen i en marknadsekonomi.

2. *Förtroende.* Alla marknadsekonomin institutioner och relationer bygger ytterst på förtroende. Bolagsbildningen, förhållandet mellan anställd och arbetsgivare, och förhållandet mellan köpare och säljare. Visst kan en del regleras i avtal och kontrakt, men ytterst handlar det om att kunna lita på motparten, och att den har samma grundläggande värderingar. Det är Webers "frånvaro av dubbelmoral".

Skattetrycket och växande offentliga åtaganden undergräver människors rätt och förmåga att ta personligt ansvar.

3. *Förutsebarhet.* I detta ligger behovet av fasta spelregler, och en stark stat som själv följer dem och kan se till att andra gör det. Marknadsekonomi förutsätter en viss rationalitet. Aktörer skall kunna lita på att spelets regler gäller, och att de gäller lika. Därför kan företeelser som nomenklatura, apartheid och mutekonomi i längden knappast förenas med en vital marknadsekonomi.

4. *Rättfärdighet och rättvisa.* Förutsättningen för marknadsekonomin alla frivilliga handlingar är att insatsen och utfallet upplevs som rättvist. Pris för och behållningen av en arbetsinsats skall kännas rimlig för att den skall efterfrågas respektive utföras.

Undergrävande av marknadsekonomin

De grundläggande moraliska värderingar vi associerar mycket av det goda i samhället till, är marknadsekonomin. Det kan

med fog hävdas att många beslut under senare år i Sverige undergräver marknadsekonomin genom att skada dess institutioner — äganderätten, näringsfriheten och avtalsfriheten. Men än fler beslut skadar marknadsekonomin genom att urholka de ideal och den moral som är den fria ekonomins.

Skattetrycket och växande offentliga åtaganden undergräver människors rätt och förmåga att ta personligt ansvar. En fri ekonomi kan inte leva, om inte människor kan leva på vad de förtjänar. Engångsskatten är ett aktuellt exempel på förtroenden som bryts. Och den är, liksom gummi-paragrafer och generalklausuler i jakten på eko-brottslighet, exempel på beslut som minskar förutsebarheten. Vem tors lita på vad som gäller? Istället gäller det att gardera sig, att spekulera och prenumerera på de rätta nyhetsbrev med rykten från Rosenbad. Hårda marginalsatser, "skatteklivar" och ett orättfärdigt utfall av skatte- och bidragssystemet är exempel på företeelser som urholkar marknadsekonomin genom att erodera rättviseidealet.

Så kan upprepningen fortsätta. Och den viktigaste striden om marknadsekonomin står i dag om marknadsekonomin underliggande moral. Och den striden måste först vinnas hos marknadsekonomin vänner. Ty även bland dessa florerar villfarelsen att marknadsekonomin är ett rationellt sätt att producera varor och tjänster, men ett ekonomiskt system utan ideal och moral. Marknadsekonomin vänner måste inse att de försvarar några av de finaste och viktigaste värden ett humanistiskt samhälle äger. Annars kommer deras roll att bli att vara redskap i byggandet av ett allt mindre fritt, tolerant och välmående samhälle.